

УДК 398. 89 (477)

Янковська Жанна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри культурології та філософії,

Національний університет "Острозька академія"

**РОЛЬ ЖІНКИ-МАТЕРІ У ВЕСІЛЬНОМУ ОБРЯДІ УКРАЇНЦІВ:
ОКРЕМІ ЗАУВАГИ ДО АНАЛІЗУ**

У статті зроблено спроби означення та аналізу основних етапів весільного обряду українців, у яких визначальною є роль жінки-матері, що за потреби може бути використано при дослідженні фольклору та обрядовості конкретно взятої місцевості на предмет гендерних особливостей.

Ключові слова: жінка-мати, весільний обряд українців, гендерний аспект, материзна, весільний коровай, етимологія ключових понять, матриархат, сватання.

Янковская Жанна. Роль женщины-матери в свадебном обряде украинских: отдельные замечания к анализу

В статье сделано попытки определения и анализа основных этапов свадебного обряда украинского, в которых определяющей является роль женщины-матери, что при необходимости может быть использован при исследовании фольклора и обрядности конкретно взятой местности на предмет гендерных особенностей.

Ключевые слова: женщина-мать, свадебный обряд украинского, гендерный аспект, материзны свадебный каравай, этимология ключевых понятий, матриархат, сватовство.

Yankovska Jeanne. The role of women and mothers in the Ukrainian wedding ritual: some remarks to the analysis

In the said exploration attempts were made to the definition and analysis of the main stages of Ukrainian wedding ceremony, which is defining the role of women, mothers, that if necessary can be used in the study of folklore and rituals specifically taken place in terms of gender-specific.

Key words: woman, mother, marriage rite of Ukrainian, gender, mother country, wedding loaf, etymology of key concepts, matriarchy, marriage.

У сучасний період проблеми гендеру надзвичайно широко розглядаються на Україні дослідниками різних наукових галузей. Мають вони місце й у циклі фольклористично-етнографічних досліджень.

Мета цієї статті – виокремити основні етапи весільного обряду для аналізу на предмет визначення у них ролі жінки-матері як одного із вагомих рольових суб'єктів.

Загалом весільну обрядовість українців досліджували такі відомі етнографи та фольклористи, як П. Чубинський, А. Кримський, В. Борисенко, В. Давидок, З. Марчук, О. Кондратович та багато інших. Проте спеціальна роль жінки-матері у цих дослідженнях аналізу не піддавалася.

Хоча протягом уже багатьох століть сім'я в Україні залишалася патріархальною (і це ще з XIV-XV століть законодавчо закріплювалося Литовським статутом та передбачало, що чоловік був головою родини), за звичаєвим правом, неписані закони якого сформувалися набагато раніше, очевидно, ще за часів матріархату, жінка займала у сім'ї досить вагоме місце і користувалася іноді неабиякими привілеями. Саме вона з давніх часів була і залишається до сьогодні берегинею роду, про що свідчить народне прислів'я “В хаті жінка три кути держить, а муж четвертий”. Тому в українській обрядовості простежується досить шанобливе ставлення до жінки. Напевне, відголосками матріархату можна вважати випадки, коли, за спостереженнями Мар'яни та Зоряни Лановик, “ініціатором шлюбу була дівчина” [3, с. 194], навіть могла свататися до хлопця. Причому такий вид обряду фіксувався дослідниками як на півдні України, так і на західному Поліссі.

Перш ніж перейти до аналізу безпосередньо весільної обрядовості на предмет визначення у ній місця жінки-матері, зробимо кілька зауваг, які мають до цієї проблеми безпосередній стосунок.

Будучи юридично залежною від чоловіка, жінка, за давніми законами, володіла і багатьма правами. Закон охороняв її життя, здоров'я, честь та особисту недоторканість. Скажімо, за згвалтування жінки (дівчини), як відомо, призначалася смертна кара. І лише сама постраждала могла врятувати злочинця, давши згоду на одруження із ним.

Існувало за звичаєвим правом і поняття материзни. Це земля, яку унаслідувала жінка від батьків (у більшості вона приносила тільки придане, яким розпоряджалася на власний розсуд). Стосовно володіння материзною, то у деяких регіонах вона переходила від матері до доньки (по жіночій лінії), в інших – доньки і сини наслідували її в рівних частинах. Ці обряди є, очевидно, давнім свідченням матріархальних культурно-звичаєвих норм, які збереглися із давніх часів.

Закономірним видається питання: чому саме матері (та заміжнім жінкам із найближчої рідні) відводиться провідна роль у весільному обряді як з боку хлопця, так ще більше – з боку дівчини? І так само логічно можна прийти до відповіді: оскільки вона народила, виростила і виховала наречену (чи нареченого). І тому, попри патріархальні пізніші звичаї, народна мораль та весільна обрядовість зокрема, зберегла більш ранні матріархальні форми вияву пошани до жінки.

Якщо простежити значне символічне навантаження різних видів хліба у весільному обряді, то можна стверджувати, що вони також мають стосунок саме до жінки-матері, оскільки випікала цей хліб саме вона на родинному вогнищі (у печі). Усім відомий обряд обміну хліба під час сватання, із регіональними варіантами його виконання. Цей звичай (як пізніше і розподіл короваю) має на меті не лише засвідчити згоду (чи незгоду) дівчини на одруження, але і об'єднання двох родин. Хоча саме слово “хліб” є чоловічого роду і пізніше, особливо під час сватання, цей атрибут набирає чоловічого маркування (із ним ідуть до дівчини саме свати, або сватачі).

Дещо складніше із короваєм. Майже на всій території України до його випікання за традицією мала стосунок виключно рідна мати нареченої чи нареченого (пізніше у деяких регіонах цю роль перебрали хрещені батьки). У весільних обрядах до сьогодні достатньо усталеним є материнське благословення на випікання короваю. Коровайниці, які випікають його, мають бути обов'язково одружені (жити в парі) і мати дітей.

Стосовно етимології слова “коровай” ще Митрополит Іларіон (Іван Огієнко), досліджуючи українську обрядовість, писав про те, що його найчастіше порівнюють із санскритським “kravja”. Латинським “caro”, що означає “м'ясо” [5, с. 63]. Сучасні дослідники в основному всі схиляються до думки, що слова “коровай” і “корова” одного порядку. Тому є цілком слушною думка про те, що хлібна жертва у вигляді короваю прийшла на зміну тваринній. Як зазначає З. Марчук у дослідження “Українське весілля: генеалогія обряду”, “у вигляді тваринної жертви коровай увійшов у весільний обряд, очевидно, ще з мисливських часів. ... Юнак, самостійно вполювавши свого першого звіра, жертвував його за право доступу до дівчини, бо з цього часу вважався повноправним нарівні з іншими чоловіками. У випадку її згоди м'ясо впольованої тварини ділили між усіма присутніми” [4, с. 23]. Далі дослідниця розвиває думку про те, що у скотарську епоху приносились свійська жертва і регламентувати роль жертвовної тварини як одиничної відпала потреба. Із тих часів, очевидно, збере-

глася традиція готувати до весілля велику кількість м'ясних страв (чи не тому усталилося й за християнськими канонами, що під час посту весілля не справляють?). А місце впольованої тварини як жертвовної зайняла велика рогата худоба. Із часів, відколи хліборобство набирає першорядної ролі у господарстві, тваринна жертва замінюється хлібною, зберігши окремі зооморфні атрибути у весільних піснях: “коровай багатий, коровай рогатий”, він “має ноги” і т. ін.

Цікавими є свідчення З. Марчук, що на окремих територіях західного Полісся “короваю не печуть взагалі, а для ритуального поділу використовують засушений сир” [4, с. 24]. Зрозуміло, що всі молочні продукти (як і випікання хліба) вироблялися жінками. Отже, як пише далі дослідниця, посилаючись на фольклорно-етнографічні записи Хв. Вовка, “жіноче маркування сиру та чоловіче хліба простежується і в деяких регіональних варіантах сватання. На Галичині, для прикладу, молодий, наближаючись до хати молодої, посилає поперед себе парубків із хлібом. Дівчина у випадку згоди міняє хліб на пиріг із сиром. Символічне поєднання в пирогові хліба і сиру й виступає знаком згоди. А в селі Оріхові на Ратенщині весільний сир називають “сваським короваем” [4, с. 24]. Окрім того, тут простежується ще й космогонічна символіка створення астральної сім’ї: круглий хліб у слов’ян здавна символізував сонце (солярний символ), а пиріг вважався символом місяця (люнарний символ). Паралель можна провести із давньою космогонічною колядкою, де “ясен місяць – пан господар, красне сонце – його жона”. Чи не тому й у весільному обряді нареченого часто порівнюють з місяцем, а наречену із сонцем?

Отже, головна причетність жінки-матері до основного весільного атрибута беззаперечна. Та й у весільних піснях переважно прославляється дівчина і її матір, – про батька маємо набагато менше фольклорних текстів. Адже саме мати повинна була навчити доньку всіх жіночих справ, допомагала надбати скриню, придане, а також доглянути, аби вона зберегла дівочу честь (хоч, як можна судити із текстів весільних пісень, за останнє міг нести відповідальність і батько дівчини) [2], про що дізнавалися при виконанні обряду “комора”. Якщо ж дівчина “згубила вінець”, тобто не вберегла цноти, то сорому зазнавала не тільки молода, а й її батьки, насамперед мати, і навіть родина.

Саме мати благословляла основні етапи весілля (окремі в парі із батьком). Це зодягання весільного вінка, випікання короваю, похід до шлюбу і до дому молодого. Мати ж нареченого після розподілу короваю (на деяких територіях після першої шлюбної ночі) пов’язує (покриває) голову молодої наміткою чи хусткою, що символізує зміну її

соціального статусу із дівчини на заміжню жінку. Усі ці етапи досить чітко відображено у весільних піснях.

Якщо ж проаналізувати післяшлюбний фольклор (родинно-побутові пісні), то у ньому простежується звернення молодої жінки до матері, роду особливо у тих випадках, коли шлюб з якихось причин виявився невдалим. Такі пісні сповнені ліризму, смутку, матір називається “зозулею”, “ластівкою” і т. п. (межова істота), що символізує опозицію “свій-чужий”, адже, вийшовши заміж, дівчина “вибуває” із свого роду і уже повністю належить до роду чоловіка.

Отже, можна стверджувати, що роль жінки-матері у весільному обряді українців досить вагома. Розвиток основних положень цієї розвідки можна здійснювати в напрямку дослідження регіональних та вузькотериторіальних варіантів обрядовості та фольклору, їх особливостей на предмет з’ясування ролі матері у місцевих обрядодіях на прикладі безпосередніх меморатів та фольклорних записів із конкретної території чи й окремо взятого населеного пункту і навіть записів від одного інформатора.

Список літератури:

1. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К. : Наукова думка, 1988. – 192 с.
2. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору. – Луцьк: Твердиня, 2010. – 448 с.
3. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К. : Знання-Прес. – 2005. – 592 с.
4. Марчук З. Українське весілля: генеалогія обряду. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 84 с.
5. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Історико-релігійна монографія. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1981. – 424 с.